

Jöns Eriksson Grubb och hans hustru

Jöns Eriksson (eller Ersson) Grubb är väl mest känd som grundare av Svartå bruk och Björkhyttans masugn. Han brukar nämnas som köpman i Örebro och tillhörande den norrländska släkten Grubb samt gift med Anna Persdotter Helsingia, dotter till prosten i Örebro Petrus Mattiae Helsingius (död 1618). Uppgiften om hustruns bakgrund, som är vida spridd i litteraturen, är delvis felaktig, köpmanstiteln tveksam och det norrländska ursprunget osannolikt.

Av en tillfällighet fick jag vid sökning på Internet träff på Grubb i Göteborg. Detta ledde till stadens rådhusrätt och en tvist relaterad till arvet efter Lars Broman, svåger till Grubb och vid sin död 1668 burggreve i Malmö. Den som drev målet var Christian Nöttel, som hade en fordran på salig burggrevens sterbhus men inte var mäktig att utfå betalning. Enligt protokollet den 3 juni 1675 säger Jöns Grubb i ett brev till rätten ”att han medh dhe öfrige Arvingarna å Halfsystemens sida, ännu icke till datum någon penningh eller penningwårde af Arfskapet bekommit” eftersom Bromans styvson, superintendenten i Karlstad Erland Broman, har hela kvarlåtenskapen hos sig.

Formuleringen i brevet från Grubb betyder enligt min mening att Grubbs hustru var halvsystem med Lars Broman och att det även fanns andra halvsyskon till Broman. Eftersom Lars Broman var son till prosten Helsingius och hans hustru Elisabeth Tideman står det klart att Grubbs hustru Anna var dotter till Elisabet Tideman i hennes andra gifte med Matts Andersson. Detta styrks också av att Grubbs änka nämns som Anna Mattsdotter Grubb i en låneförteckning från 1695. Hon fick också barn så sent som hösten 1666.

Matts Andersson gifte sig med Elisabet Tideman i december 1621 i Nyköping. 1629 fick han privilegium på Kråkfors hammare i Svartån vid Gropen. Han har troligen bosatt sig i närheten av hammaren, i vart fall begravdes han i Kvistbro kyrka efter sin död 1636. Det vill synas som om Elisabet gift om sig ännu en gång, denna gång med Anders Larsson, fogde i Västernärke vid eller kort efter giftermålet. Grubb nämner både Mats Andersson och Anders Larsson för sin svärfader (bör i sistnämnda fall vara styvsvärfar).

Grubb blev häradsskrivare i Västra Närke tidigt på 1640-talet och Anders Larsson tillträdde sin befattning som fogde ungefär samtidigt. Möjligen hade de sitt kontor nära hammaren. 1646 klagade borgerskapet på rådstugan i Örebro över att fogden inte inflyttat till staden i enlighet med drottningens vilja men Anders svarade att han hyrt en gård i staden och skulle vistas där när han inte hade förrättningar på annat håll. Man kan också se av mantalslängderna för de följande åren att han tillsammans med Grubb är skriven i Örebro.

Anders Larsson bedrev handel med stångjärn, säkert från Kråkfors hammare, redan från slutet av 1630-talet. Att Grubb också handlade med stångjärn är belagt 1645. Året därpå begärde och erhöll han magistratens tillstånd att bedriva sådan handel i mindre skala mot erläggande av viss årlig avgift till staden.

Anders Larsson sade upp sin tjänst som fogde i början av 1653 sedan han kommit på rest och inte kunde skaffa löftesmän. Landshövdingen erbjöd Grubb att ta över under förutsättning att han ordnade erforderlig caution (borgen) för sig. Grubb tillträdde som fogde i Västernärke under våren 1653 och från någon gång under 1655 synes han även ha fungerat som bergsfogde över Lekebergslagen. Grubb kom emellertid i allvarlig dispyt med allmogen i Edsbergs härad och anklagades av länsmanen i häradet för att ta mutor från bergslagen,

vilket medförde att han fick lämna tjänsten. Han ersattes 1656 av Sven Jacobsson Svart, som var borgmästare i Askersund. Ganska snart fann denne uppgiften för vidlyftig och året därpå ersattes han av Michel Bengtsson som häradsfogde i Västernärkes fögderi. Grubb kvarstod dock som bergsfogde och tiondeskrivare fram till 1670-talets slut, då hans svärson Johan Norin tog över.

Anders Larssons ekonomiska situation förvärrades under 1650-talet och Grubb, som då genom sin hustru blivit delägare i hammaren, gick in och betalade Anders skulder mot säkerhet i dennes del i hammaren. I början av 1660-talet stod Grubb som ensam ägare till hammaren. Anders Larsson lär enligt nämnden i Edsbergs häradsrätt ha slutat sina dagar på Smedjegården, ett svårt fängelse i Stockholm ungefär där Norra Bantorget idag ligger.

Anders Larsson hade i mitten av 1640-talet fått häradsintyg på ett hammarläge i Mullån men aldrig byggt. Grubb skaffade sig tillstånd att bygga en hammare vid Svartåns utlopp från Lillbjörken och erhöll privilegium i mars 1658, då hammaren troligen redan var igång. Sörändens hemman måste flyttas för att bereda erforderligt utrymme för hammaren men detta ordnades utan synbar strid. Året därpå erhöll Grubb tillsammans med ett antal bergsmän privilegium på en masugn i Medskogs ström, som var den gamla och naturliga förbindelsen mellan de båda Björkensjöarna. Han kunde dock inte komma överens med innehavaren av Medskogs hemman utan fick plocka bort det han fört till platsen och i stället bygga upp masugnen gent emot hammaren vid Svartåns utlopp. Bergsmännen, eller torparna som de senare kallades, backade ur och det dröjde ända till säsongen 1666-1667 innan masugnen kom igång. Uppgifter om att det skulle ha funnits ytterligare en hytta vid Svartå kan med stöd av ett häradsintyg från Lekbergs häradsrätt 1686 vederläggas. I intyget vittnar nämnden att ”intet Järnbruk haver varit byggt uppå Letskogen, uti Svartåns ström, förr än Herr Hammar Patronen fick tillstånd att där bygga en Hammar och en Masugn, utav stenig oländig mark där stora Timmerskogen stod etc” Troligen beror förvirringen i detta fall på att samma hytta benämns såväl Medskogs masugn, Svartå masugn som Björkhyttan.

Grubb fick 1666 privilegium på ytterligare en hammare, denna gång i Letälven. Munkfors hammare byggdes visserligen upp och kom med förseningar igång men läget var inte bra och den drabbades av återkommande olyckor. Hammaren flyttas småningom till Svartå, där den blev övre hammaren.

Grubb var från slutet av 1640-talet fortlöpande bosatt i Örebro. Han avled 81 år gammal i januari 1690 och bestods en tryckt begravningsskrift enligt tiden sedvänja i vilken han benämns bruksförvaltare. Hans hustru avled i augusti 1699. Sönerna gick i kronans tjänst liksom mågarna och nådde alla framstående befattningar.

Någon koppling till den norrländska släkten Grubb har inte jag sett i handlingarna och min tro är, i likhet med Svenskt Biografiskt Lexikon, att han saknar sådan anknytning. I begravningsskriften finns inget om Grubbs ursprung annat än att han arbetat sig upp ur fattigdom vilket kanske inte skall tas alltför bokstavligt. Om man vill beteckna honom som köpman eller handelsman är måhända en smaksak, för mig är han främst en kronans tjänsteman, entreprenör och förvaltare av egna bruk. Beträffande såväl Grubb som Anders Larsson gäller att deras ursprung är obekant men det känns närmast till hands att söka rötterna bland tidens fogdar och häradsskrivare. Magnus Roth, som i Förr och nu 1876 skrivit en bra artikel om Svartå bruk, sammanblandar fogden Anders Larsson och landsbokhållaren i Närke Anders Larsson Wall, vilken var samtida.

Om någon har uppgifter som kan vara av intresse rörande Grubb eller personer i hans närhet så tas de tacksamt emot av undertecknad.

Ulf Persson